

Spesialpensumoppgave for Ragnar Kristoffersen,
Hovedfag, gml. ordning

Gi en kort redegjørelse for hovedargumentasjonen i
Thomas Mathiesens "Defences of the Weak". Diskuter om en
mer antropologisk analyse kan gi alternative fortolkninger.

Da Mathiesen kom til Ila Landsfengsel, lette han etter en solidarisk fangekultur i fengslet, eller et uformelt organisert fangesamfunn basert på kritiske dimensjoner i fangegruppens soningssituasjon, som kunne gi grunnlag for etablering av ledertyper innenfor fangesamfunnet, f.eks. av den typen som Sykes fant i sin fengselsanalyse. Sykes fant et organisert fangesamfunn med distinkte "argot roles" ("slang"-roller) blant fangene, og disse ledertypene styrte mer eller mindre fengslet (Gresham Sykes, The Society of Captives, 1958).

Mathiesen fant ingen av delene. I stedet fant han et fangesamfunn som virket "ikke-prisonisert" (etter Clemmers begrep om prisoniseringsprosessen = innlemmelsen i og tilegnelsen av en kriminell subkultur). De innsatte virket slik at de kritiserte ledelsen for ikke å følge sine egne rettferdsbegreper; de reiste moralske pekefinger, stort sett alene som enkeltindivider. Mathiesen kaller denne moralske kritikken for "censoriousness" (sensurisme), fordi den var sensurerende overfor ledelsen. Mathiesens hovedpåstand er at sensurismen er et funksjonelt alternativ til solidaritet. Den oppstår p.g.a. en manglende fangesolidaritet, som igjen oppstår hovedsaklig p.g.a. en svak, forhandlingsmessig posisjon i fengslet. Den svake, forhandlingsmessige posisjonen i fengslet er et resultat av "the non-contributing character of incarceration". Det er så å si ingenting fangene kan gjøre for å true fengslet, (arbeidsstans truer f.eks. ikke fengslet fordi fengslet er ikke avhengig av at arbeidsdriften er i gang-), og fengslingen er "individualistisk" i sin grunnkarakter, i den forstand at de viktigste spørsmålene i soningssituasjonen avgjøres på grunnlag av individuelle forhold, utifra juridiske forhold som regulerer soningen for den enkelte fange. Mathiesen nevner også et utall andre faktorer som ødelegger en mulig fangesolidaritet; solidaritet er blant annet avhengig av

et nødvendig element av distanse til andre fanger, at fangen kan holde sin "back-stage" (Goffman) skjult for andre fanger. Det relativt åpne, tette fangesamfunnet gjør det vanskelig å holde private forhold for seg selv, en faktor som i seg selv gjør fangen mest opptatt av seg selv; "jungeltelegrafene", alt baksnakket om hverandre, som gjerne kommer igjen fra andre fanger, skaper en atmosfære av usikkerhet på hverandre, og ødelegger for fangesolidariteten. Spøkefulle relasjoner fangene imellom innebærer også et element av distanse - (dette har jeg også tatt opp i min egen oppgave), og dette ødelegger også for fangesolidariteten, hindrer etablering av emosjonelle bånd. Et annet moment er den generelle æresløsheten forbundet med å være fange, en æresløshet som i seg selv virker passiviserende med tanke på solidarisering, også fordi det i seg selv er æresløst å knytte seg kollektivt til en stigmatisert fangegruppe som fangen selv oppfatter som lavstatusmennesker. Mathiesen nevner også såvidt at sensurismen i seg selv er en mekanisme som oppreiser ære, reduserer æresløsheten. Å kritisere fengselsledelsen for ikke å følge sine egne rettferdsbegreper utligner den moralske forskjellen på fangen og fengselsrepresentantene i fangens eget moralske regnskap; det gir han en legitim følelse av at fengselsrepresentantene "også er dårlige mennesker", "kanskje egentlig ikke noe bedre enn ham selv". Men den svake forhandlingsmessige posisjonen er likevel den viktigste årsaken til at sensurismen oppstår, i følge Mathiesen. Fangene har ikke noe annet enn sensurisme å falle tilbake på.

Det er videre to hovedtyper sensorer, sier Mathiesen. Den ene er den moralsk "indignerte" som kritiserer ledelsen utifra internalisert overbevisning om berettigelsen av kritikken, den andre er "strategikeren" som ønsker å oppnå fordeler uten å være spesielt overbevist om det moralsk berettigede i kritikken. Sensurismen er stort sett en blanding av strategi og overbevisning, sier Mathiesen, hvor strategifaktoren og den moralske komponenten samvarierer i forskjellig innbyrdes styrkeforhold fra gang til gang.

Rettferdsbegrepene som de innsatte påberoper seg, er, (i hvert

fall 3 av dem jeg mener å huske, det var muligens en til.,) prinsippet om mekanisk rettferdighet (likhet for alle, uansett), prinsippet om positive prestasjoner (har du gjort noe positivt, skal du belønnes!), og prinsippet om minstekrav ("dette har jeg krav på, uansett").

Mathiesens andre hovedpåstand er at sensurismen medfører institusjonell endring i retning av byråkratisering. Kritikken virker med andre ord, og hvordan virker den?:

Sensurismen er avhengig av en viss grad av konsensus mellom ansatte og innsatte. Ettersom fangene ikke kan sette makt bak kravene sine, er kritikken avhengig av dens overbevisnings-
evne for å være virkningsfull.

De moralske prinsippene som fangene viser til må med andre ord deles av de ansatte, og det betyr at de må enten være spesifikke for anstalten (interne), eller av mer generell, samfunnsmessig art (eksterne), eller en blanding. Konsensuskriteriet innebærer at så lenge fengselsledelsen blir kritisert for ikke å følge sine egne rettferdsbegreper, rettferdsbegreper den selv deler, vil den selv ofte ta affære og gjøre noe med den situasjonen som foranlediger kritikken. De opplever en slik type kritikk som ubehagelig, særlig fordi at når ledelsen stadig blir minnet på at den opptrer umoralsk, begynner den å tvile på seg selv og sin egen moralske overlegenhet i forhold til en kriminell fangebefolkning. Fordi de begynner å tvile på det moralske skillet mellom dem selv og fangebefolkningen, vil behovet for å gjenreise den moralske integriteten hos ledelsen, og behovet for å markere at det er en moralsk forskjell på de som er der for å ta seg av forbryterne, og forbryterne, gjøre at ledelsen gir etter for fangekritikken.

Dette er hovedtrekkene i Mathiesens argumentasjon i Defences of the Weak fra 1965, så langt jeg kan huske.

Ved å se litt nærmere på hva jeg oppfatter som enkelte, kanskje særlig metodologiske, svakheter ved Mathiesens analyse, skal jeg forsøke å gi enkelte synspunkter som kunne utfylt analysen hans, og kanskje også modifisert den på enkelte punkter. Jeg aksepterer hovedtrekkene i analysen hans, og

har derfor ikke til hensikt å komme med en kontrær analyse. Enkelte av svakhetene jeg vil trekke fram, har sammenheng med enkelte forskningsetiske og metodologiske kriterier for slike analyser innenfor den kriminologiske forsknings-tradisjonen; særlig på det tidspunkt analysen ble foretatt, og en sosialantropolog ville etter min mening ikke føle seg forpliktet av disse kriteriene.

Da Mathiesen kom til Ilafengslet, ventet han å finne en sterkt prisonisert fangekultur som kunne opptre som en egen solidarisk subkultur. Synet på fengslet som "forbryterskoler" var det vanlige synet i 50 - 60-årene. Når han ikke fant det, ble det nødvendig for han å forklare det han observerte som et funksjonelt alternativ til solidaritet. I dette perspektivet blir det viktigst for Mathiesen å spesifisere betingelsene som ødelegger solidariteten enn å konkretisere den sensuristiske aktiviteten. Sensurismen blir nærmest et "epifenomen", noe å falle tilbake på av mangel på noe annet. Selv om Mathiesen gir den teoretiske forklaringen på hvordan sensurismen virker, gir han, så vidt jeg kan huske, ingen eksempler på virksomheten. Påstanden om at sensurismen medfører institusjonell endring blir derfor, p.g.a. manglende empirisk belegg, ikke så veldig mye mer enn en påstand, selv om han godtgjør de logiske grunnene for sensurismen som fenomen. (Mer om dette senere.)

Det virker med andre ord som om en faglig-teoretisk forventning om å finne et solidarisk fangesamfunn, og dermed nødvendigheten av å presisere betingelsene for at dette ikke forefinnes, trekker Mathiesens oppmerksomhet bort fra en mer presis innholdsbestemmelse av den sensuristiske aktiviteten.

Mathiesens metodologiske utgangspunkt reiser dessuten et klart spørsmål om han egentlig er i stand til å gi en nærmere innholdsbestemmelse av den faktiske, sensuristiske aktiviteten. Da Mathiesen kom til Ila til et 6 mndrs (?) frivillig fengselsopphold, godkjent av Fengselsstyret, var han lite interessert i å snakke med de ansatte, f.eks. fengselsbetjentene, i hvert fall minst mulig, av hensyn til en forventet oppfatning om at det ville kunne medføre en tillitskonflikt med fangene,

en tillitskonflikt som kunne medføre at fangene ikke stolte på ham, og dermed ikke ga ham de opplysninger han ville ha; han var redd for å bli oppfattet som "en av ledelsen" og ikke "en av dem". Mathiesen startet altså undersøkelsen med en forventning om et dypt skisma mellom ansatte og innsatte, (et slikt skisma følger jo logisk av forventningen om å finne en sterk, kriminell subkultur i fangesamfunnet), en forventning han senere måtte innrømme ikke holdt stikk. Da Mathiesen senere fattet mer interesse for betjentgruppen og forsøkte å få mer kontakt med denne, var det antakelig for sent å rette opp dette forholdet fordi betjentgruppen da ikke var særlig interessert i å snakke med han som bevisst hadde unngått dem tidligere, og som de nå oppfattet som en som nokså ensidig stod på fangenes side. Betjentgruppen reagerte på Mathiesens endrede initiativ med en viss forundring og skepsis, naturlig nok, og det tør vel være nokså opplagt at han har fått heller lite ut av betjentgruppen som informanter. Det er derfor heller ikke til å undres over at han hovedsaklig beskriver betjentgruppen slik fangene opplever betjentene, og dermed ender opp med en konstruert karaktertypologi av betjentgruppen ("faste" betjenter vs. "svake", "snille", "slemme", o.s.v.) basert på fangenes ensidige og enkle inndeling av betjentgruppen. Mathiesens uvilje mot å knytte seg til betjentgruppen hang sannsynligvis også sammen med et litt misforstått, forskningsetisk prinsipp, (- som i mye større grad gjør seg gjeldende innen for fag som kriminologi og avvikssosiologi og i liten grad innenfor antropologi =) om at forskningen skal se det fra de undertryktes side først og fremst, særlig hvis et slikt forskningsetisk prinsipp får forskeren til å tro at han forstår de innsatte best ved å betrakte de ansatte som kulisser, som rammebetingelser for de innsatte.

Det er derfor tvilsomt om Mathiesen i det hele tatt var i stand til å gi en nærmere, empirisk innholdsbestemmelse av den sensuristiske aktiviteten p.g.a. et mangelfullt, dynamisk rolleperspektiv som prøver å forstå samhandlingen fra begge sider i en samhandlingsrelasjon, i dette tilfelle ansatte-innsatte-relasjonen.

Den sensuristiske aktiviteten retter seg jo mot de ansatte, først og fremst betjentgruppen vil jeg tro, ettersom alle fangehenvendelser, med unntak av skriftlig korrespondanse til ledelsen, først må rettes til avdelingsbetjenten, i hvert fall primært, fordi det er han som har det formelle ansvaret for fangen til daglig.

Jeg skulle derfor tro at en bedre kontakt med betjentgruppen, sammen med et oppriktig ønske om å forstå deres arbeidssituasjon, ville kunne gitt Mathiesen det nødvendige, empiriske sammenligningsgrunnlaget for å si noe mer om de spørsmålene som står ubesvart hos Mathiesen:

Hvor langt i ansvarshierarkiet går den sensuristiske kritikken? Foregår den i fengslets korridorer, eller når den ledelsen, eller begge deler? Hva er egentlig det empiriske forholdet mellom den kritikken som hviler på de interne rettferdsprinsippene og den som hviler på prinsipper av mer generell samfunnsmessig art? Er en av disse dominant?

Sensurismen er en blanding av overbevisning og strategi, sier Mathiesen. Hva er det konkrete innholdet i den strategiske atferden, hva er det de ønsker å oppnå? Og når man nærmere har fått spesifisert målet for den strategiske atferden:

Kan det tenkes å være noen grunner til sensurismen som man kan ha oversett dersom man finner at den strategiske argumentasjonen samler seg rundt en hovedgruppe av strategiske mål/fordeler? Hvilket nivå i jakten på tilgjengelige, strategiske goder sikter kritikken seg inn på? Er det "bagateller" de ønsker å oppnå, eller sikter kritikken inn mot mer vidtrekkene fordeler? Og tilsvarende med den rent moralistiske kritikken, hvor omfattende endringer tar kritikken sikte på, og hvor ofte lykkes den? Og dersom den lykkes, hva garanterer at endringen får en permanent karakter, og ikke en midlertidig en?

M.a.o.: Hva er egentlig Mathiesens dekning for å hevde at sensurismen medfører institusjonell endring, som vanligvis betyr endringer av mer permanent karakter, når han ikke kan spesifisere disse betingelsene?

Det er derfor mitt inntrykk at denne siste hovedpåstanden hos Mathiesen står relativt ubegrunnet. Et manglende

dynamisk rolleperspektiv p.g.a. faglig-teoretiske, metodologiske, og antakelig også forskningsetiske, fordommer i analyseutgangspunktet, ("selvpålagte" restriksjoner som lett ville blitt kritisert innenfor antropologi,) hindrer Mathiesen i å svare på de spørsmålene jeg har nevnt, og dermed klarer han heller ikke å begrunne analysen sin godt nok, etter min mening.

I min egen analyse fra Oslo Kretsfengsel forsøker jeg å besvare de spørsmålene jeg reiser her med hensyn til den moralistiske aktiviteten jeg beskriver, og som, selv om jeg vil forklare den noe annerledes enn Mathiesen, i min analyse ikke etter min mening medfører institusjonell endring. Men ettersom Mathiesen ikke spesifiserer de empiriske betingelsene jeg har etterlyst her, er det vanskelig for meg å si noe særlig om i hvilken utstrekning Mathiesen og jeg snakker om det samme fenomenet. Analysen hans er derfor p.g.a. sin teoretiske ensidighet svært dårlig med tanke på komparasjon fordi den gjør sammenligning nokså umulig.

Antropologien er dessuten generelt mye mer orientert mot nødvendigheten av å gi eksempler, fordi bare ved å gi eksempler er det mulig å se på de empiriske forskjellene samtidig som man kan oppdage og sammenligne prinsipielle likheter der de måtte finnes.

En antropolog ville derfor føle seg lite "hjemme" i en slik analyse som Mathiesen gir her.